

ІВАНЮТА Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри юридичних дисциплін
(Донецький юридичний інститут
Міністерства внутрішніх справ
України)

УДК 346.93

ЗМІСТ ОХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проведено дослідження поняття та змісту охоронної функції господарського процесуального права, позначено наукові підходи за вищезгаданими питаннями, проаналізовано об'єкти, суб'єкти реалізації, формальні підстави, фактичні підстави, способи здійснення охоронної функції.

Ключові слова: охоронна функція, господарське процесуальне право, охоронні процесуальні норми, юридична відповідальність, санкція.

В статье проведено исследование понятия и содержания охранительной функции хозяйственного процессуального права, обозначены научные подходы по вышеуказанным вопросам, проанализированы объекты, субъекты реализации, формальные основания, фактические основания, способы осуществления охранительной функции.

Ключевые слова: охранительная функция, хозяйственное процессуальное право, охранительные процессуальные нормы, юридическая ответственность, санкция.

The article analyzes the concept and content of the protective function of commercial procedural law, identifies the scientific approaches to the above-mentioned questions, analyzes the objects, subjects of realization, the formal grounds, the actual grounds, and the ways of implementing the protective function.

Key words: protective function, commercial procedural law, protective procedural rules, legal liability, sanction.

Вступ. Проблема функцій є актуальною в науці господарського процесуального права (далі – ГПП). Сьогодні не вельми глибоко дослідженими залишаються питання розуміння функцій, їхніх видів та особливості їхнього змісту.

Значення охоронної функції ГПП полягає в тому, що в ній найповніше виявляє себе соціальне та нормативне призначення ГПП в широкому (щодо захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання, держави, фізичних осіб) та вузькому значеннях (захист авторитету господарського суду, забезпечення правопорядку в господарському судочинстві тощо).

Уточнення поняття та змісту охоронної функції ГПП є актуальним в площині правотворення та правозастосування.

Деякі питання охоронної функції права досліджували В.С. Ковальський [1], В.Д. Чернадчук [2], М.В. Цвік, О.В. Петришин [3] та інші вчені.

Постановка завдання. Метою статті є визначення поняття та аналіз змісту охоронної функції ГПП.

Результати дослідження. Розвиненість концепції охоронної функції права отримала своє відображення в роботах із теорії права, які в межах галузевого процесуального дослідження можуть бути використані для її повного та всебічного розуміння.

В.С. Ковальський у своїй дисертації визначає, що охоронна функція права діє в межах різних юрисдикцій, пов'язана з правом на безпеку, на правовий порядок, на судовий захист і спирається на обов'язок держави відповідати за результати своєї діяльності згідно з чинною Конституцією України, вона виникла в соціумі й розвивається як суспільно-правова система. Структурну реалізацію охоронної функції права за її зовнішньою формою він поділяв на карально-репресивну, карально-обвинувальну та карально-захисну. Історично ці форми виникали та існували не поодиночі, вони не були притаманні виключно конкретній історичній добі, політичному режиму, державній формі правління. Йдеться не про організаційні етапи реалізації цієї функції, її процесуальні аспекти, а саме про форми її реалізації, які за різних часів перемежувалися в той чи інший історичний період. Певна форма реалізації охоронної функції права переважала як тенденція впливу права загалом [1].

О.С. Лапшина пропонує охоронну функцію розглядати як обумовлений його соціальним призначенням правовий вплив, спрямований на охорону найбільш важливих економічних, політичних, культурних, духовних, особистих та інших відносин, а також витіснення явищ, не властивих цьому суспільству [4]. С.Л. Федоров підкреслює, що сутність і зміст охоронної функції кримінального права визначається фактичними й формальними підставами, об'єктом впливу, юридичними й соціально значимими наслідками, а метою є не допустити порушення прав та інтересів, забезпечити відшкодування порушеного права [5, с. 12].

Для розкриття самостійності специфіки охоронної функції ГПП необхідно проаналізувати її зміст через такі традиційні структурні елементи, як об'єкти впливу, суб'єкти реалізації та впливу, формальні підстави, фактичні підстави, способи здійснення.

1. Основним об'єктом цієї функції є порушені, невизнані або оспорювані права й законні інтереси фізичних та юридичних осіб, держави. Зазначені об'єкти закріплені у ст. 2 ГПК України в межах визначення мети господарського судочинства. У межах конкретної господарської справи такий об'єкт (реальний чи потенційний) набуває ознак індивідуальності. Однак складність ГПП детермінує ряд додаткових об'єктів, які розкриваються залежно від напрямку її впливу. Ними можуть бути процесуальний порядок, процесуальні права та інтереси, інтереси правосуддя.

2. Суб'єктів охоронної функції ГПП можна поділити на тих, що застосовують інструменти охоронного впливу (господарський суд), та на тих, щодо яких певні охоронні заходи застосовуються (всі інші учасники господарського судочинства). Цікавою є думка В.В. Лазарєва, який ефективність охоронної функції пов'язував із кількістю суб'єктів права, які підпорядковуються її приписам, виконують вимоги заборон. Сам факт встановлення заборони та санкції за його порушення чинить серйозний вплив на поведінку конкретних осіб, спонукає їх утримуватися від вчинення караного вчинку. За таких умов досягається одна з цілей впливу права – охороняються певні суспільні відносини [6, с. 163].

3. Формальні підстави тієї чи іншої функції розкриваються в нормах права, тобто законодавчо закріплених і забезпечених примусовою силою держави правилах поведінки. У науковій літературі зазначають, що формальні підстави завжди представлені у вигляді результатів правомірності правотворчої та правозастосовної діяльності держави [7, с. 7]. Формальними підставами охоронної функції ГПП є господарське процесуальне законодавство, судові акти господарських судів і Верховного Суду.

Першочерговими серед них виступають так звані охоронні процесуальні норми. Специфікою правових норм охоронної функції також визначають ту обставину, яка встановлює заборону щодо здійснення протиправних дій і відповідні санкції за їх вчинення [3, с. 156]. За думкою авторитетних учених-процесуалістів, охоронні норми ГПП починають діяти в разі невиконання учасниками правовідносин вимог регулятивних норм і спрямовані на реалізацію заходів впливу на неналежних учасників господарських процесуальних правовідносин, а також на реалізацію санкцій за порушення приписів нормативно-правових актів [2, с. 55].

Санкція норми ГПП передбачає настання негативних наслідків порушення диспозиції норми та вказує на несприятливі наслідки, які виникають внаслідок порушення диспозиції норми, застосування учасниками диспозиції всупереч гіпотези норми. Санкція правової норми має виражати здатність держави примушувати учасників дотримуватися приписів норм господарського процесуального права, запобігати їх порушенню, відновлювати порушене право. Якщо гіпотеза окреслює межі (обсяг) дій і застосування правової норми, а диспозиція – спосіб її регулюючого впливу на поведінку учасників правовідносин, то в санкції виражено спосіб охорони правової норми від порушень. Санкція норми ГПП може бути абсолютно визначеною, тобто такою, у якій конкретно виражено міру відповідальності; альтернативною, тобто такою, у якій використовуються сполучники «або», «чи» і господарському суду надано право застосування тієї чи іншої міри покарання; відсилочною, тобто такою, що не містить конкретно виражену санкцію, а відсилає до санкції іншого закону [2, с. 53–54].

4. Фактичні підстави – це об'єктивні безпосередні причини застосування охоронних норм процесуального права. Термінологічна неформленість господарської процесуальної відповідальності в законодавстві породжує різні течії її визначення в господарській процесуальній сфері. Головною ідейною основою визначення самостійної господарської процесуальної відповідальності є догматичні постулати загальної теорії юридичної відповідальності, витоки якої еволюційно закріпилися за кримінальною та цивільною галузями. Необхідно погодитися з тим фактом, що до загальної теорії юридичної відповідальності нерідко входять поняття галузевих юридичних наук без перевірки дійсної сфери застосування цих понять.

Розкривати сутність фактичних підстав в юридичній літературі прийнято через наявність факту правопорушення (фактично зробленого діяння), з яким пов'язується виникнення охоронних правовідносин, у межах якого реалізується юридична відповідальність [8, с. 10–11]. Цивілістичний підхід полягає у визнанні фактичною підставою юридичної відповідальності правопорушення як складу його основних ознак – умов цивільної відповідальності. Цей підхід призводить до визнання таких ознак діяння, як протиправність, винність, небезпечність (шкідливість), наявність причинно-наслідкового зв'язку та шкоди елементами, які складають конструкцію підстави та загальнотеоретичну модель, що спільна для всіх видів юридичної відповідальності [9, с. 3]. У вітчизняній юридичній літературі висловлюється думка, що конструкція правопорушення з чотирьох обов'язкових елементів (протиправності, вини, суспільної небезпечності, причинного зв'язку) є виправданою для кримінальної, адміністративної відповідальності, тоді як у межах конституційної та цивільної відповідальності є непридатною [10, с. 94–104].

Зокрема, у ГПП загалом питання наявності господарської процесуальної відповідальності є дискусійним і неоднозначним. Одні автори визнають її самостійність [11, с. 427–434] та до її змісту відносять усі діяння учасників судочинства, які підпадають під вплив так званих «негативних» процесуальних норм, що містять елементи державного примусу, у результаті чого наступають чи можуть наступити несприятливі наслідки. З такою думкою неможливо погодитися із таких міркувань.

По-перше, сумнівним є автоматичність ставлення в один ряд юридичної відповідальності та державного примусу. Адже ці поняття не є тотожними, а сама відповідальність є лише його видом. Треба підтримати думку К.Г. Волинки, яка зазначає, що юридична відповідальність і державний примус тісно пов'язані між собою, але їх не можна повністю ототожнювати, оскільки юридична відповідальність завжди заснована на примусових санкціях, а державний примус може здійснюватись і поза юридичною відповідальністю [12, с. 182].

По-друге, визнання всіх охоронних (санкційних) норм, які містять заходи державного примусу, мірою процесуальної відповідальності дасть змогу визначати всі процесуальні дії, які в тій чи іншій формі підпадають під їхній вплив, правопорушеннями. Це є логічним, адже ні наукові погляди, ні тим більше інтереси практики не дають підстави для розгляду юридичної відповідальності не в контексті наслідку правопорушення [13, с. 43]. Варто погодитися із думкою О.Г. Осадчої про те, що «санкція – це форма, що містить міри відпові-

дальності, захисту та інші наслідки невиконання обов'язку, сукупність яких складає зміст санкції» [14, с. 238]. Також у цьому аспекті є доцільним висловлення процесуалістів про те, що реалізація санкцій має ширшу сферу застосування, порівняно зі сферою реалізації заходів відповідальності: 1) оскільки застосування санкцій не завжди є наслідком правопорушення, то не всі санкції є одночасно й заходами відповідальності; 2) заходи відповідальності прийнято пов'язувати зі створенням для правопорушника негативних наслідків, натомість санкції можуть і не призводити до несприятливих виявів їх застосування [15, с. 89].

Справді, навряд чи забезпечення доказів, забезпечення позову в господарському судочинстві можливо пов'язувати із процесуальним правопорушенням, хоча ці інститути за своєю суттю містять настання негативних наслідків у вигляді обмеження певних суб'єктивних прав осіб. Наприклад, підставою для застосування такої міри, як забезпечення доказів, є не правопорушення, а припущення, що засіб доказування може бути втрачений або збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або утрудненим (ч. 1 ст. 110 ГПК України).

Навіть у споріднених процесуальних галузях не всі санкційні норми пов'язують із мірами юридичної відповідальності. Наприклад, Е.Е. Доброхотова дотримується позиції, що єдиною мірою специфічної цивільної процесуальної відповідальності є судовий штраф, який є мірою юридичної відповідальності у вигляді грошового стягнення, що накладається судом (а на стадії виконавчого провадження – і органом виконання) у випадках, порядку та розмірі, передбачених законом [16, с. 115–118].

Треба визнати, що окремі санкційні норми, які містять види юридичної відповідальності в її класичному розумінні, передбачені в господарському законодавстві. До того ж вони мають відсилочний характер [2, с. 53–54]. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 200 ГПК України за вияв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом; у ч. 3 ст. 211 ГПК України зазначається, що перед допитом свідка головуєчий попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання та відмову від давання показань. У свою чергу, власне адміністративна відповідальність за вияв неповаги до суду передбачена ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а кримінальна – ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України.

Отож фактичною підставою дії охоронних норм може бути різна за змістом і формою процесуальна поведінка (правопорушення, неправомірні дії, бездіяльність, зловживання правами тощо), для якої головною ознакою є реальна або потенційна правопорушність, результатом якої є невідповідність фактичної поведінки учасника господарського судочинства господарсько-процесуальним приписам. Саме ж правопорушення в ГПП має певні особливості, які є похідними від особливостей господарського процесуального регулювання, адже процесуальні норми не вказують прямо на протиправність тієї чи іншої дії (бездіяльності) учасника господарського судочинства. Саме в межах охоронної функції здійснюється дослідження ознак неправомірної поведінки та залучення винних до відповідальності [17, с. 48].

5. Способи реалізації охоронної функції. Правові засоби існують у вигляді позитивного зобов'язання та заборони, а розглядаються вони як способи правового регулювання, що виражені у правових нормах та інших елементах правової системи [18, с. 266].

Характерними способами реалізації охоронної функції ГПП є встановлення:

а) процесуальних обов'язків. Наприклад, визначення обов'язків учасників справи (ч. 2 ст. 42 ГПК України), обов'язок сторони сповістити особу, якщо така сторона в результаті ухвалення судового рішення може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, про відкриття провадження у справі й подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору (ч. 1 ст. 51 ГПК України), обов'язковість усіх дій, вчинених у судовому процесі до вступу у справу правонаступника (ч. 2 ст. 52 ГПК України), обов'язковість вимог судового розпорядника (ч. 2 ст. 65 ГПК України), зобов'язання свідка з'явитися до суду за його викликом (ч. 2 ст. 66 ГПК України), зобов'язання експерта надати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок (ч. 3 ст. 69 ГПК України), обов'язок доказу-

вання й подання доказів (ст. 74 ГПК України), обов'язок доведення неспівмірності витрат (ч. 7 ст. 127 ГПК України), зобов'язання позивача, особи, що звертається з позовом в інтересах іншої особи, до подання позовної заяви надіслати учасникам справи її копії та копії доданих до неї документів листом з описом вкладення (ч. 1 ст. 172 ГПК України), обов'язок передачі документів та інших матеріалів головуючому через судового розпорядника (ч. 5 ст. 200 ГПК України) тощо;

б) процесуальних заборон. Наприклад, заборона брати участь у розгляді справи експерту, спеціалісту, перекладачу, якщо він перебував або перебуває в службовій або іншій залежності від учасників справи (ч. 2 ст. 37 ГПК України), зловживання процесуальними правами (ст. 43 ГПК України), заборона втручання у здійснення правосуддя (ч. 5 п. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); заборона використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис під час врегулювання спору за участю судді (ч. 10 ст. 188 ГПК України), заборона перебування свідків, які ще не дали показань, у залі судового засідання під час розгляду справи (ч. 2 ст. 211 ГПК України) тощо;

в) негативних наслідків. Зокрема, такі: відвід (самовідвід) секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача (ст. 37 ГПК України), застосування способів забезпечення доказів (особливо заборони вчиняти певні дії щодо доказів) (ст. 110 ГПК України), покладання судових витрат (ст. 129 ГПК України), застосування заходів процесуального примусу (гл. 9 ГПК України), вжиття заходів забезпечення позову (гл. 10 ГПК України), подання мирової угоди для її примусового виконання (ч. 3 ст. 193 ГПК України), притягнення до відповідальності за вияв неповаги до суду (ч. 4 ст. 200 ГПК України) тощо.

Як основні ознаки здійснення способів охоронної функції ГПП можна виділити такі: застосування уповноваженим суб'єктом у межах наданих процесуальним законом повноважень, тобто судом; застосування на підставі процесуального документа ухвали, в окремих випадках – постанови у справі про адміністративне правопорушення; дотримання належної процесуальної процедури; обґрунтованість вжитих способів та їхніх обсягів.

Висновки. Отже, охоронна функція ГПП є ключовою в системі функцій процесуальної галузі та може визначатися як напрям правового впливу, який полягає у встановленні охоронних режимів правосуддя в господарських судах, порядку отримання доказів, порядку розгляду та вирішення господарського спору, підтримки авторитету суду, забезпечення виконання процесуальних обов'язків, якості судового доказування, правопорядку в судовому засіданні.

Список використаних джерел:

1. Ковальський В.С. Охоронна функція права як соціальний правовий феномен: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2011. 36 с.
2. Господарське процесуальне право: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 378 с.
3. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
4. Лапшина О.С. Охранительная функция права в системе функций права и государства: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Тольятти, 2011. 18 с. URL: <http://lawtheses.com/ohranitelnaya-funktsiya-prava-v-sisteme-funktsiy-prava-i-gosudarstva>.
5. Федоров С.Л. К вопросу о понятии охранительной функции права. Тальятин. филиал Ун-та Рос. акад. образования, 2009. URL: edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media30750/29Fedorov.pdf.
6. Теория государства и права: учебник / В.В. Лазарев, С.В. Липень. 4-е изд., перераб. и доп. М.: ИД Юрайт, 2011. 634 с.
7. Андрієвська О.В. Формальні підстави обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Право і суспільство. 2016. № 1. С. 3–8.

8. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення: навч. посібник / С.М. Клімова, Т.В. Ковальова, М.О. Тучак. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. 200 с.
9. Середюк В.В. Порівняльно-правовий аналіз підстав юридичної відповідальності у правовій науці України та Польщі. Часопис Академії адвокатури України. 2012. № 17(4). С. 1–7.
10. Александров О.А. Конституційна відповідальність парламентарія. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2007. № 2. С. 94–104.
11. Коліна А.О. Штрафні санкції в господарському процесі. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Одеса: Юрид. л-ра, 2012. Вип. 66. С. 427–434.
12. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посібник. К.: МАУП, 2003. 240 с.
13. Ответственность по советскому праву / И.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин. Москва: Юрид. лит., 1971. 240 с.
14. Осадча О.Г. Процесуальна відповідальність як категорія юриспруденції. Актуальні проблеми держави і права. 2007. № 25. С. 135–141.
15. Підлубна О.В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Чернівці, 2007. 235 с.
16. Доброхотова Э.Э. Судебные штрафы в гражданском процессе. Личность; Общество; Государство. СПб. 1998. 320 с.
17. Сущность, принципы и функции права: учеб. пособие. М.: РГБ, 2003. 53 с.
18. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М.: Норма, 2001. 752 с.

